

Matolcsi Réka

„Az öreg Ferenc Józsefet le kellene lőni”

Királysértési perek az első világháború idején

A gyakran egymással versengő és párhuzamosan létező lojalitások és identitások kutatásában az elmúlt időszakban nagy figyelem hárult az Osztrák-Magyar Monarchiára. E kutatásoknak jelentős hányada az első világháború éveire fókuszál, és ez nem véletlen: az egyének és közösségek lojalitására vonatkozó elvárásokat különféle válságok – különösen a háborúk – idején érzékelhetjük leginkább. Krízishelyzetekben, főként az árulás vádjának elkerülése miatt, a hűség kimutatása vagy éppen elrejtése kardinális szerepet tölthet be mind a nyilvános diskurzusban, mind pedig társadalomban.¹ E megállapítás pedig különösen igaznak tűnik az 1914 és 1918 közötti időszak vonatkozásában, ha a Monarchia nemzetiségi konfliktusait helyezük nagyító alá, ahogyan azt a csehek, a szerbek vagy éppen a szlovákok lojalitása kapcsán már egyes résztanulmányok megtették.²

Emellett számos kutatási eredmény mutat abba az irányba, hogy az állam iránti lojalitás és bizalom nemcsak a nacionalista tendenciák, hanem egy másik aspektus következtében is megrendülhetett. A háborúval járó társadalmi és gazdasági válság miatt egyre több bírálat érte az államot és annak képviselőit (kormány, hatóságok): minél érzékelhetőbben avatkoztak be a lakosság életébe, annál inkább azonosították őket a nehézségekkel, vagyis az ezen intézményekbe vetett bizalom rendkívül megingott, amely befolyásolhatta az állampolgári lojalitást is.³ Maureen Healy Bécs kapcsán például a következő megállapításra jutott: azzal, hogy az állam képtelen volt ellátni a lakosság alapvető szociális igényeit, csökkent a dinasztia iránti hűség, és ez hozzájárult a Monarchia bukásához.⁴ Pieter M. Judson pedig úgy látja, hogy a rendkívüli jogi szabályozás és a jogok korlátozása (például a cenzúra) ásta alá az állampolgárok bizalmát, amelynek következtében az állam legitimitását veszítette.⁵ E tanulmány szempontjából pedig kulcsfontosságú az a tényező, hogy

¹ OSTERKAMP-SCHULZE WESSEL, 2017.

² Lásd például: CORNWALL, 2015. 113–134; DUDEKOVÁ, 2017.

³ BIHARI, 2014. 378–379.

⁴ HEALY, 2004. 1–30. Hasonló következtetésekre jutott Németország vonatkozásában: DAVIS, 2003. 190–218.

⁵ JUDSON, 2016. 385–441.

az állampolgári lojalitás egyik elemét jelentette a vizsgált korszakban – az alkotmány és a törvények iránti tisztelet mellett – az uralkodó és a dinasztia iránti hűség is. Mindezek alapján tehát felmerül a kérdés: hogyan hatott a Ferenc Józsefről és a Habsburg dinasztiáról az emberek által alkotott képre a háborúval járó politikai, gazdasági és társadalmi válság?

A kutatások korábban már feltárták, hogy a háborús propagandában miként használták fel Ferenc József személyét. A sajtótudósítások, az uralkodó születésnapja alkalmából tartott istentiszteletek és ünnepségek, illetve a különféle használati tárgyak (például emléklapok, tányérok az uralkodó arcképével) mind a király és a nemzet közötti összhangot sugallták, a háború iránti lelkesedést igyekeztek fenntartani. Továbbá az uralkodó atyai szerepét és időskori bölcsességét hangsúlyozták a nyilvánosság fórumain.⁶

Azonban a propaganda és a nyilvánosan hangoztatott hódolatteljes frázisok nem mutatnak rá a társadalomnak az uralkodóval kapcsolatos véleményére, gondolkodásmódjára és hiedelmeire. Jelen tanulmányunkban a király tiszteletével kapcsolatos normaszegéseken, a királysértésen és az uralkodóház tagjainak megsértését jelentő bűncselekményen keresztül egy – ez esetben kriminalizált – csoport szintjén vizsgáljuk az uralkodóval kapcsolatos attitűdöt. Az elemzés során a társadalom politikai kultúrájára irányuló, mentalitástörténeti jellegű megközelítés mellett a hatalom reakciójának (bíróági ítékezés) szem előtt tartásával térképezzük fel a háború következtében megváltozott lojalitáskövetelményeket.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a királysértés nem azonos a felségsértéssel, amely – súlyosabb bűncselekményként – nemcsak az uralkodó ellen irányulhatott, hanem az állam és az alkotmány ellen is. A két bűncselekmény között alapvető különbségként kiemelhetjük, hogy míg a királysértés verbális sérelmet takar, a felségsértést – az uralkodó vonatkozásában – a király meggyilkolásával, a testi épségének és a személyes szabadságának megsértésével lehetett elkövetni. A királysértést és a királyi ház tagjainak megsértését el lehetett követni sajtó útján és előszóban is; a tanulmány keretein belül ez utóbbiakkal foglalkozom.

Jogi keretek és a vizsgált források

A királysértéssel és a királyi ház tagjainak megsértésével az 1878. évi V. törvény-cikk, az ún. Csemegi-kódex 140–141. paragrafusa foglalkozott. A király szóbeli megsértésének vétségét két évig terjedő fogházzal és hivatalvesztéssel büntette a 140. paragrafus. E tényállást az uralkodóház tagjai esetében is egy évig terjedhető fogházzal büntették.⁷ A királyi ház tagjait érintő paragrafusok a következő személyeket védték: a királynét, az elhunyt király özvegyét, a trónöröklési törvények értelmében egyenrangú és törvényes házasságból született magyar királyi örökös

⁶ TURBU CZ, 2016.

⁷ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. (<https://net.jogtar.hu/> – Utolsó letöltés: 2020. szeptember 14.) A Csemegi-kódex államellenes bűncselekményeket – köztük a királysértést – szabályozó paragrafusainak jogtörténeti elemzését lásd: BARN A, 2015. 212–220.

hercegeket és osztrák főhercegeket és feleségeiket, illetve az említett származással rendelkező királyi hercegnőket és osztrák főhercegnőket, amíg házasságukkal nem léptek ki a családból.⁸

A Csemegi-kódex királysértésre vonatkozó paragrafusát váltotta fel az 1913. évi XXXIV. törvénycikk, amely továbbra is két évig terjedő fogházzal, illetve – bővítve a mellékbüntetések körét – politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével és hivatalvesztéssel szankcionálta a bűncselekményt. A törvény inkább a sajtó útján elkövetett királysértések vonatkozásában hozott újdonságot azzal, hogy kivonta őket az esküdtszék alól és a három évig terjedő államfogház helyett fogházi szabadságvesztést,⁹ illetve 4000 koronáig terjedő pénzbüntetést rendelt el, és a politikai jogok felfüggesztését is bevonta a szankcionálásba.¹⁰

E szigorítás mögötti politikai okokat, a Nagy György-féle köztársasági mozgalom megjelenését, már részben feltárták a jog- és politikatörténeti kutatások.¹¹ Am a jogi kontextussal kapcsolatban szükséges megjegyeznünk, hogy a törvény megalkotása egy általánosabb tendenciába is illeszkedett: a politikai bűncselekményekhez való jogtudományi hozzáállás átalakulásához. A világháború alatt és az azt megelőző években számos kísérlet történt a politikai bűncselekmény fogalmának meghatározására,¹² illetve felmerült az igény az államellenes bűntettek körének kibővítésére is: Egyed István 1913-ban például úgy vélte, hogy az állam becsületének és jó hírvének megsértését is kriminalizálni kellene.¹³ Mindez összefüggésben állhatott a politikai bűncselekmények számának egyidejű emelkedésével. Angyal Pál a háborús időszakok kriminalitását vizsgáló tanulmányában az egyik jellegzetes bűncselekményként éppen a királysértést emelte ki, és azzal magyarázta, hogy bármennyire elfogadott egy háború, sokan mégis az uralkodót hibáztatják érte, így kézenfekvő módon megszorodik az elkövetések száma.¹⁴

A királysértési ügyek számáról ugyan nem rendelkezünk kortárs adatsorokkal, de az élőlőszóban elkövetett sértések miatt – első fokon, a törvényszékek által – az elítéltek számáról tudósítanak a statisztikák, amely a háborút megelőző időszakban emelkedő tendenciát mutat. Az 1880-as évtizedben összesen 102 fő, az 1890-es

⁸ ANGYAL, 1930. 50.

⁹ A dualizmus időszakában a fogházbüntetést vétségeknél, államfogház büntetést pedig vétségelnél és büntetteknél szabhatták ki. Az utóbbi azonban lényegesen jobb körülményeket biztosított az elítéltek számára, mint a törvényszékek és járásbíróóságok fogházában való raboskodás. Az államfogház politikai (elsősorban sajtó útján elkövetett) deliktumoknál és párbajvétségnél jelentett szankciót, ugyanis a kortársak úgy vélekedtek, hogy e bűncselekmények elkövetőinél nem a nevelés a cél, hanem „*custodia honesta*” jelleggel az elítéltek személyes szabadságának megvonását szeretnék elérni. E szándék mögött azon elképzelés állt, mely szerint a politikai bűnelkövetők megkülönböztethetők a közönséges bűnözőktől, akik aljas indokkal követik el cselekedeteiket. (1913. évi XXXIV. törvénycikk a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról.)

¹⁰ 1913. évi XXXIV. törvénycikk a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról. (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91300034.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D37> – Utolsó letöltés: 2021. április 25.)

¹¹ DRÓCSA, 2019. 117–137.

¹² Lásd például Tarnai János és Bárd József vitáját: TARNAL, 1917; BÁRD, 1917. 285–288.

¹³ *Ügyvédek Lapja*, 1913. június 14. 4–5.

¹⁴ ANGYAL, 381.

években 204, az 1900-as években 415, 1910 és 1913 között 164 volt.¹⁵ A világháború kitörése utáni első években azonban az elítéltek száma megugrott, ahogyan az alábbi táblázatból is kiderül.

Év	Elítéltek száma
1914	212
1915	272
1916	123
1917	61

1. sz. táblázat. Az elítéltek száma 1914 és 1917 között

A táblázat adatainak értelmezéséhez szükséges megjegyeznünk, hogy a kivételes hatalomról szóló törvényben (1912. évi LXIII. tc.) meghatározott és az 1914. évi 12002. számú igazságügyminiszteri rendelettel részleteiben szabályozott gyorsított eljárás következtében – szemben a háborút megelőző időszakkal – az elkövetés időpontja és a törvényszéki ítélet között csak pár hónap telt el, így e számadatok azt sugallják, hogy az uralkodó megítélését tekintve az első két év számított kritikusnak. 1916-ban, IV. Károly trónra lépésével megváltozott a király személye, de a rendelkezésünkre álló adatok alapján nehezen meghatározható, hogy e körülmény mennyiben befolyásolta az ügyek számának alakulását.

Jelen tanulmányunkban a vizsgálatot az 1914. június és december között elkövetett ügyekre szűkítettük. A kutatás forrásbázisát a Budapesti Királyi Ítéltábla, a Pécsi Királyi Ítéltábla, a Pozsonyi Királyi Ítéltábla és a Szegedi Királyi Ítéltábla iratanyagában talált esetek, összesen 92 ügy, alkotják.¹⁶ E forrásanyag – valószínűleg a mellékiratok selejtezése miatt – a törvényszéki és az ítéltáblai ítéletekbe nyújt csupán betekintést, amely némileg szűkíti az elemzési szempontok körét, illetve nagyobb mértékű óvatosságra inti a kutatót. Ugyanakkor fontos leszögeznünk, hogy – a hatósági szűrő ellenére – nemcsak a hatalom aspektusát vehetjük nagyító alá, hanem az ügyek viszonylag nagyobb száma miatt, az iratokban olvasható mondatoknak, illetve azok kontextusának egyes visszatérő motívumai is alapját képezhetik az elemzésnek. A bírósági iratok mellett bizonyos esetekben a Szegedi Királyi Főügyészség anyagát, illetve korabeli statisztikákat és hírlapokban megjelent cikkeket is bevontuk az elemzésbe.

¹⁵ *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1880–1889. 12–19; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, 1894–1916. A statisztikákban együtt kezelték a királysértés és a királyi ház tagjainak megsértése bűncselekményeket. Az 1918-as évből nem rendelkezünk erre vonatkozó adatokkal.

¹⁶ A következő törvényszékekre terjedt ki az ítéltáblák hatásköre: Budapesti Királyi Ítéltábla: balassagyarmati, budapesti, budapesti kir. kereskedelmi és váltó, besztercebányai, egeri, fiumei, ipolysági, kalocsai, kecskeméti, pestvidéki, székesfehérvári és szolnoki törvényszék. Pécsi Királyi Ítéltábla: kaposvári, nagykanizsai, pécsi és szekszárdi törvényszék. Pozsony Királyi Ítéltábla: aranyosmaróti, nyitrai, pozsonyi, rózsahegy-i és trencsényi törvényszék. Szeged Királyi Ítéltábla: nagybecskereki, nagyikindai, szabadkai, szegedi, újvidéki és zombori törvényszék. Vö. 1890. évi XXV. törvénycikk a kir. ítéltáblák és kir. főügyészségek szervezéséről. (<https://net.jogtar.hu/> – Utolsó letöltés: 2020. szeptember 14.)

Eufória és félelem: milyen volt a közhangulat 1914-ben?

A szarajevói merénylet és a háború fogadtatásának problémaköre – egyfajta kulcskérdésként – kiemelkedő figyelmet kapott mind a magyar, mind a nemzetközi tudományosságban. A háború korai szakaszának lelkesedését manapság már árnyaltabban látják a kutatók: a társadalom különböző csoportjaiban az érzelmek összetettebb jelenlétét (öröm, aggodalom, kíváncsiság stb.) hangsúlyozzák, és a különbséget leginkább a falvak, kisvárosok (aggodalom, félelem) és a nagyobb városok (öröm, eufória) viszonylatában mutatták ki.¹⁷

A magyar vonatkozásokat illetően jól ismert, hogy a trónörökös meggyilkolása megdöbbenetette a közvéleményt, de valójában kevesen gyászolhatták őszintén. E tekintetben beszédesnek véljük Farkas János naplóját, amelyben a következőt olvashatjuk: *„Nekünk magyaroknak nem okozott szívfájdalmat ennek a magyar gyűlölő embernek az elpusztulása, de azt biztosra vettük, hogy ebből háború lesz.”*¹⁸ A döbbenetet azonban hamar felváltotta a felháborodás, és a szerbek ellen fordult a közhangulat. Szarajevóban a lakosság szerb boltokat rongált meg, Budapesten pedig a Lehel téri piacon – Kassák Lajos beszámolója szerint – a magyar és a szerb árusok összecsaptak egymással a merényletet követően. Viszont a hadüzenet után Budapesten, ahogyan más fővárosokban is, lelkes, spontán háborúpárti tüntetések törtek ki.¹⁹ A háborús „eufória” eltűnése, a növekvő elégedetlenség pedig 1916 folyamán vált igazán érzékelhetővé, a hátországi „lövészárkok” is ekkor mélyültek el igazán.²⁰

Ám a magyarok háború iránti lelkesedését is csupán a politikai és kulturális elit és a városi, főként a fővárosi középosztály vonatkozásában tudták alátámasztani a hazai tanulmányok.²¹ Jászi Oszkár a háborút lelkesen támogató embereket osztályozó értekezésében is jórészt olyan típusokat vázolt fel, amelyek e rétegre lehettek jellemzők, és csak egyetlen olyat találunk, amit például a parasztsághoz kötött a szerző.²² A vidéki lakosság tekintetében számos hazai forrás ugyancsak arra világít rá, hogy inkább aggodalom és bizonytalanság uralta a háború kezdeti szakaszát.²³ Mielőtt azonban rátérnénk az ügyek elemzésére, felmerül a kérdés, hogy milyen társadalmi rétegekből kerültek ki a vizsgált perek vádlottjai.

A háború előtti években az elkövetők zömmel a szegényparasztsághoz (törpebirtokosok, agrárproletariátus), a kisiparosok és a kiskereskedők csoportjához, illetve e szektorok segédszemélyzetéhez tartoztak. Ahogyan az a táblázatból is kirajzolódik, e tekintetben nem hozott változást a háborús időszak.

Fontos tehát kiemelnünk, hogy – ellentétben a királysértési sajtóperekkel – nem a politikai elithez vagy a nemzetiségi pártok vezető politikusaihoz kapcsolható bűnelkövetéssel találkozunk ezekben az ügyekben. Ez alól az egyetlen kivételt a vizsgált mintában Pázmány Dénes volt országgyűlési képviselő ügye jelenti,

¹⁷ AUDOIN-ROUZEAU-BECKER, 2006. 78–84. A német lakosság lelkesedéséről bővebben: VERHEY, 2004.

¹⁸ FARKAS, 2013.

¹⁹ A sajtó hangulatának alakulásáról lásd bővebben: HAJDU, 2014; SZABÓ, 2015.

²⁰ GYÁNI, 2017. A hátország konfliktusairól bővebben lásd: BIHARI, 2008.

²¹ SZABÓ, 2015.

²² JÁSZI, 1915. 351.

²³ Lásd például Tóbiás Ernőné beszámolóját arról, hogy a mozgósítási plakátok és maga a bevonulás szorongást váltott ki a férjéből: SZENTI, 1988.

Foglalkozási csoportok	A törvényszékek által elítéltek száma országos szinten	Elítéltek a vizsgált mintában
Östermelés	113 (53,3%)	25 (27,2%)
Bányászat és kohászat	3 (1,4%)	-
Ipar	54 (25,5%)	14 (15,2%)
Kereskedelem	13 (6,1%)	11 (12%)
Közlekedés	3 (1,4%)	1 (1,1%)
Közszolgálati ágak és szabadfoglalkozás	6 (2,8%)	8 (8,7%)
Különböző ágbeli napszámosok	13 (6,1%)	13 (14,1%)
Házicseléd	2 (1,0%)	-
Egyéb és ismeretlen foglalkozás	5 (2,4%)	20 (21,7%) ²⁴
Összesen	212 (100%)	92 (100%)

2. sz. táblázat. A királysértésért és a királyi ház tagjainak megsértéséért elítéltek foglalkozás szerinti megoszlása (1914)²⁵

akit a „Pannónia” kávéház előtt 1914 júliusának utolsó napjaiban tett kijelentése miatt – „Disznóság, gyalázat, hogy három csirkefogó miatt mozgósítanak.” – 5 hét fogházra ítélték.²⁶

Az elkövetők társadalmi összetétele egyúttal rámutat arra is, hogy milyen tényezők alakították az emberek politikai szocializációját, amely döntően befolyásolta a véleményalkotásukat. A vizsgált csoport zöme például az elemi oktatásig jutott el, amely a politikai szocializáció egyik elsődleges színtere volt. Az oktatás mellett egy másik meghatározó szocializációs forrásként a család is befolyásolhatta a Ferenc Józsefről alkotott nézeteket, például az 1848–1849-es élményeken, emlékeken keresztül.²⁷ A felnőtt lakosság esetében az uralkodóval kapcsolatos ismeretek szerzésének egyik fő csatornáját a sajtó jelentette, amely az írni-olvasni tudás arányának emelkedésével és a technika fejlődésével egyre szélesebb rétegekhez jutott el. A vizsgált csoport, amelynek zöme a parasztsághoz tartozott, főként olvasókörökben vehette kezébe a hírlapokat. E paraszti és munkásolvaskörök meghatározó szerepét az agrárszocialista eszmék terjesztésben már korábban kimutatta a szakirodalom, amellyel egyúttal árnyalta a parasztság politikai passzivitásáról kialakult képet.²⁸ A folklórkutatások eredményei alapján az is ismeretes, hogy a parasztság körében a Ferenc József-kép alakulására a különféle populáris kiadványok (kalendáriumok, emlékalbumok, ponyvák) is hatással voltak.²⁹

²⁴ Az egyéb vagy ismeretlen foglalkozásúak nagyobb arányát az okozza, hogy számos ítéletben nem tüntették fel a vádlott foglalkozását.

²⁵ Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv*. 1914. 60.

²⁶ BFL VII.1. d. A jogszolgáltatás területi szervei, Budapesti Királyi Ítéltábla iratai. IV. 4591/1915.

²⁷ A forradalom és szabadságharc emlékeiről a néphagyományban lásd például: KÖSA, 1980. 137–197.

²⁸ KISS, 1959; BALOGH, 1965.

²⁹ LANDGRAF, 2005; LANDGRAF, 2016.

A szarajevói merénylet és háborús hírek: az uralkodó és az uralkodóház megítélése

Az első háborús év egyik legmeghatározóbb eseményeként a szarajevói merényletre adott reakciók nagyobb számban jelennek meg azon ügyek között, amelyekben az elkövetők pozitív cselekedetként értékelték a közvéleményt megdöbbentő eseményt.³⁰ Ezekben az esetekben jórészt szerb vagy szlovák anyanyelvű vádlottokról olvashatunk, akik gyakran éltették Szerbiát és I. Péter szerb királyt. Stefanovits Mihály kocsis például azon véleményét hirdette Kispesten 1914 júliusában, hogy a szerbek jól tették, hogy megölték Ferenc Ferdinándot, aki után a magyar király következik majd, mert a szerbek elfoglalják Budát.³¹ Egyes vádlottak pedig a merénylet okát abban látták, hogy a szerbeket megakadályozták az 1389-es rigómezei csata évfordulójára való megemlékezésben: „[...] úgy kellett a kutyának, mert Szarajevóban a szerbek Lázár vajda emlékére zászlót tűztek ki és azt Ferenc Ferdinánd trónörökös két ízben is levétette.” – nyilatkozta a martonosi (Bács-Bodrog vármegye) kocsmában 1914. július 25-én Marity Vladó [máshelyütt: László] szerb anyanyelvű földműves.³²

Viszont az ügyek fennmaradó részében nem etnikai jellegű feszültséget sugallnak az elhangzott mondatok. A merénylet hírére reagáló elkövetők mondanivalójában a paraszti gondolkodásra jellemző szegény-gazdag/úr-paraszt ellentétet fedezhetjük fel. Bahnó Ádám nemsói (Trencsén vármegye) földműves így nyilatkozott a merényletről 1914. július 5-én, amikor a helyi iskola épülete előtt a kántortanítóval és a községi bíróval beszélgetett: „Jól történt, hogy meggyilkolták, bár minden nagyfejűvel így csinálnának.” A vádlott a következő napon megismételte a bűncselekményt: „[...] úgy kellett nekik, bár mindenki úgy járna, aki automobilon jár.”³³ Megemlíthetjük Czábik Pál földműves esetét is, aki 1914 júliusában szintén helyeselte a gyilkosságot, és az uralkodónak is hasonló sorsot kívánt. Czábik, bár kifejezte a szerbek iránti szimpátiáját is, sérelmezte, hogy nem kapott választójoget az „uraktól”.³⁴ A paraszti mentalitásnak e fontos eleme a háborús közeg hatására pedig akár a királyság intézményének megkérdőjelezését is magával vonhatta, ahogyan az Vydarány Istvánné verbói (Nyitra vármegye) háztartásbeli kijelentésében is tükröződik: „Nem kell nekünk trónörökös, lesz köztársaságunk, elnököt fogunk választani, mint Amerikában.”³⁵

A merénylet következményeként a szerbeknek küldött ultimátumot követő napokban a részleges mozgósítás elrendelését sem helyeselte mindenki: „Bár már azt a vén kutyát is agyonütötték volna, akkor minden másképp[en] lenne.” – így kommentálta 1914. július 26-án Hevér Péter Pál szabadkai kocsis a mozgósítás hírét. E megjegyzést követően az egyik tanú, Milkovics Simon pékmester figyelmeztette

³⁰ Jóval elenyészőbb mértékben, de a salzburgi királysértési és a királyi ház tagjainak megsértése miatt indult ügyek kapcsolódtak a szarajevói merényletkez. (CZECH, 2010. 295–296.)

³¹ BFL VII.1.d. IV. 2224/1914.

³² MNL CsML VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Szegedi Királyi Ítéltábla iratai, VII.1. IV.1914/610.

³³ SNA 3912. Bratislavská súdna tabuľa v Bratislave. IV. 457/1914.

³⁴ SNA 3912. IV. 521/1914.

³⁵ SNA 3912. IV. 597/1914.

szavainak súlyára, majd hozzátette, hogy nem kellene a *Népszavát*³⁶ olvasni, mert attól „megkótyagosodik és még bajba kerül.” A vádlott azzal védekezett a tárgyaláson, hogy ő csupán Tisza Istvánt említette, mert a mozgósítás kihirdetésénél úgy hallotta, hogy őt okolják a kialakult helyzetért.³⁷

Míg egyes városokban a mozgósítást, majd a Szerbiának küldött hadüzenetet követő időszak lelkes háborút támogató tüntetésekkel telt, a vizsgált források arra utalnak, hogy egyúttal nagyfokú bizonytalanság is érezhető volt. Ennek egyik jelét a különböző álhírek terjedése jelentette, hiszen a háború idején a lakosság aggodalmi és félelmei, illetve a tájékoztatás hiánya vagy éppen a propaganda, a hivatalos hírek és frontról hazatértek beszámolói és a hátszéli valóság között húzódó feszültség megfelelő táptalajt nyújtottak az efféle hamis híreszteléseknek, kiváltképpen a kémekről és árulókról szóló történeteknek. Ráadásul e tekintetben nem találunk különbséget a városi és a falusi környezet között.³⁸

Az egyik ilyen – a kutatások előtt már jól ismert – többféle módon felbukkanó híresztelés az aranyat csempésző automobil volt. A rejtélyes francia autó híre, amely Magyarországon át szállította a Rothschild-család aranyát az orosz cárnak – ahogyan az Veres Péter visszaemlékezéséből is kiderül –, a parasztság érdeklődését is felkeltette.³⁹ E szóbeszédnek, amely egyébiránt a hadsereg és a helyi hatóságok berkein belül is kémhisztériát váltott ki, a vizsgált ügyekben is megtaláljuk a nyomát, tehát az álhír egyik „mutációjában” az uralkodó személye is feltűnhetett. Neczkov Lázár szerb anyanyelvű szőregi (Csongrád-Csanád vármegye) lakos a következő adta elő: „[...] *bassza meg az Isten az anyját a királynak, eladta Magyarországot, most szegény Szerbiára megy, azon akarja behajtani...*”. Miután az uralkodó meggyilkolásával fenyegetőzött, az álhírt is belefűzte sértőnek ítélt mondanivalójába, amelynek elkövetését egyébként beismerte a vádlott: „[...] pénzre volt éhes [a király – M. R.], *elrabolta a franciáktól az automobilon hozott milliomokat...*”⁴⁰

Az uralkodó áruló magatartásának (t. i. eladta az országot) motívuma más kontextusban is megjelent a vizsgált mintában. Nagy István faluhídvégi (Somogy vármegye) csizmadia például 1914 augusztusában a község utcáján a következőket terjesztette, amiért később egy hónap fogházbüntetésre ítélték másodfokon: „*A király eladta Magyarországot a szerbeknek, hogy minél előbb mehessen a németnek segíteni, más uralkodó lesz, és az jobb lesz a magyaroknak.*”⁴¹

Az esetek zömében az elkövetők Ferenc Józsefet hibáztatták a háborúért, és e szidalmakban – gyakran idős korával összekötött – alkalmatlanságát is hangsúlyozták.⁴² Schmidt Ignácné 1914. augusztus 28-án Nagytapolcsányban (Nyitra vármegye), a lakóházának lépcsőjén ülve a háborúról így szólt: „*Mire való ez a háború, ha a király okos volna, nem veszne el annyi ember, ha a király átengedné Boszniát és*

³⁶ Éppen előző nap jelent meg a *Népszavában* a *Nem akarunk háborút* című vezércikk. (*Népszava*, 1914. július 25. 1.)

³⁷ MNL CsML VII.1. IV. 609/1914.

³⁸ BIHARI, 2014. 160–162; CORNWALL, 1992.

³⁹ BIHARI, 2014. A visszaemlékezés részletes elemzését lásd: PAPP, 2014.

⁴⁰ Az ügy eljutott egészen az ítéletábráig, de annak anyagában nem találtuk a nyomát. Vö. MNL CsML VII.3. A jogszolgáltatás területi szervei, Szegedi Királyi Főügyészség iratai. IV. 2030/1914.

⁴¹ MNL BML VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Pécsi Királyi Ítéletábrá iratai. IV. 540/1914.

⁴² Ferenc József szerepéről a háború létrejöttében: POLLMANN, 2018.

Dalmátiát a szerbeknek, úgy nem volna háború, de a király buta és nincs esze, s ha jönnek az oroszok egy papírdarab sem marad a földön.”⁴³ Az a – már a háborút megelőző időszakban – nyilvánosan kialakított kép Ferenc Józsefről, melyben tragédiáktól sújtott öregemberként festették le, az elemzett esetekben sajátos értelmezést kapott a háborús felelősség kapcsán. Sandrik János trencsénteplici (Trencsén vármegye) földműves 1914. augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján a következőket kiáltotta szomszédjának, Farkas Ferencnének, miután meghallotta, hogy az asszony a férjét elküldte a király tiszteletére tartott szentmisére: „Még misét is olvasnak azért a vén vagabundért, ha nem lenne a mi császárunk, úgy nem volna háború.” Ekkor Farkas Ferencné figyelmeztette, hogy ne tegyen ilyen megjegyzéseket ezekben az időkben a kedves, öreg uralkodóról. A vádlott erre így folytatta: „Ő miatta gyilkolták meg a királynét, Rudolf és Ferenc Ferdinánd trónörökösöket és Ferenc Ferdinánd feleségét, a guta ütötte volna meg őt régen, nem hogy misét mondjanak érte.”⁴⁴

Ahogy Sandrik János esete is mutatja, nemcsak újonnan feltűnő híresztelések, állhírek és pletykák övezhették az uralkodót és a királyi családot, hanem a békeidőszakban elterjedt szóbeszéddek is újra felbukkantak az 1914–1918 közötti időszakban. Landgraf Ildikó kutatásaiból ismert például, hogy a világháború idején a Rudolf trónörökös halálával kapcsolatos tévhitek felerősödtek.⁴⁵ Rudolf alakja sajátos módon tűnt fel egy, a Pécsi Ítéletábrán tárgyalt ügyben. Pusibrk Szávó nagynyárádi (Baranya vármegye) gazdasági felvigyázó a répaföldön munkásokkal a háborúról és merényletről beszélgetve – miután társait figyelmeztette, hogy a sajtóban csak hazugságokat lehet olvasni – a következőt állította 1914. november 29-én: „Szamárság volt belemenni a háborúban annyi vért kiontani a trónörökösért, lám a királynénkat és Rudolfot is megölték, s mégsem lett háború, mert nem érdemlik meg, mert valamennyi Habsburg házbeli az mind bitang, mind kurva, Rudolf is nagy kurvás volt.” Majd előadott egy történetet arról, hogy Rudolf trónörökösként miként kérte apja segítségét válásában, amelybe Ferenc József nem egyezett bele, s helyette azt javasolta, hogy – hozzá hasonlóan – tartson zsidó szeretőt. Továbbá, a dinasztia „kurvás” természetének bizonyítására Mária Terézia szexuális életéről is obszcén módon nyilatkozott a vádlott.⁴⁶

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy valóban az uralkodó jogkörébe tartozott a hadüzenet és a békekötés.⁴⁷ E királyi felségjoggal pedig elvben már az elemi iskolai tanulmányaik során találkozhattak a vádlottak, de akár a környezetük is felhívhatta a figyelmüket e ténnyre. Ifj. Mohácsi József túronyi (Baranya vármegye) földműves-napszámos két alkalommal követett el királysértést a helyi kocsmában. 1914. július végén úgy vélekedett, hogy „a háborúnak csak vén király és Tisza az oka, fel kellene őket akasztani”. Másodízben szeptember elején az alábbi, a másik ügyben elhangzottakhoz hasonló nézetének adott hangot: „Gazember Tisza az oka a háborúnak, csak vesszítsük el a háborút, elbánnunk az urakkal.” Ekkor ivótársai a kocsmában felhívták a figyelmét arra, hogy a hadüzenet királyi felségjog, mire válaszul így felelt: „A király vén bolond, nem tudja már, hogy mit csinál.” Mohácsit

⁴³ SNA 3912. IV. 522/1914.

⁴⁴ SNA 3912. IV. 689/1914.

⁴⁵ LANDGRAF, 2011. 110–112.

⁴⁶ MNL BML VII.1. IV. 965/1915.

⁴⁷ Az uralkodó felségjogairól bővebben: SZENTE, 2011.

a két királysértésért végül 4 hónap fogházbüntetésre ítélte az ítéletábla, ugyanis súlyosbító körülménynek vette, hogy a vádlott községi alkalmazott (kisbíró), s mint ilyen éppen jó példával kellene szolgálnia a király és a törvények iránti tisztelet megtartásában.⁴⁸

Az 1914-es év vége felé pedig már nemcsak a háborút, hanem a békekötés elmaradását is számonkérhették az uralkodón. Nanilov Szima parragi (Bács-Bodrog vármegye) kisbirtokos 1914. október 6-án, miközben arról panaszkodott, hogy a fiát besorozták, a következőket mondta: „*Baszom az úristenét és az apját a királynak miért nem csinál békét.*”⁴⁹

Az ügyek alapján jól látszik, hogy az elsősorban a parasztság közegében terjedő híresztelések és az események, valamint a háborús felelősség sajátos értelmezései már meglévő mentális sémákhoz igazodtak, illetve korábbi mítoszokat (például Rudolf trónörökös kapcsán) helyeztek új megvilágításba. Mindez pedig nem tekinthető teljesen magyarországi sajátosságnak, ugyanis az orosz parasztságnak a háború alatti kritikus viszonyulása a cárhoz hasonló jelenségeket és tartalmi elemeket mutat, például az uralkodó alkalmatlanságáról, értelmi hiányosságairól szóló megjegyzések vagy akár a dinasztiaát érintő pletykák mentén.⁵⁰ Az orosz példákhoz hasonlóan ugyancsak a királyság intézménye iránti általános bizalmatlanságot sugallják az olyan esetek, mint például Rosztics István magyarkanizsai (Bács-Bodrog vármegye) földműves pere, amelyben a vádlott 1914. október 9-én saját lakásán a következőt mondta, miután egy ismerőse arról panaszkodott, hogy besorozták a fiát: „*A háborúnak nem az Isten az oka, hanem a királyok, azok a gazemberek.*”⁵¹

A bemutatott esetekben az uralkodó és a dinasztia szidalmazása az alattvalói politikai kultúrának egy sajátosságával magyarázható, miszerint az elkövetők – a politikai szocializáció ismertetett tényezőinek köszönhetően – rendelkeztek bizonyos ismeretekkel az intézményrendszerről és hierarchiáról, a kormányzati döntésekről, ám az ezekkel kapcsolatos elégedetlenségük az uralkodó hibáztatásában fejeződött ki, vagyis egyfajta fordított, negatív előjelű paternalisztikus képet olvashattunk ki a szidalmakból. A királyba mint „jó atyába” vetett bizalomban a parasztság hagyományos királyhite érhető tetten, és erre épített a modern, állampolgári lojalitást célzó elemi oktatás és a Ferenc József iránti – sokáig mesterségesen táplált – szimpátia is. A vizsgált minta alapján azonban úgy tűnik, hogy a háború következtében csökkent a király iránti bizalom. Ez részben azzal magyarázható, hogy a propaganda szorosán összekötötte személyét a háborúval, illetve a felségjogából fakadóan valóban felelős is volt érte. Ezt a tendenciát pedig tovább erősítették a háborús válsághelyzettel járó különféle problémák (például éhínség, drágaság, a katonák besorozása), és kézenfekvőbb volt mindenért egy személyt – ez esetben az uralkodót – hibáztatni, akinek a személye immár közel öt évtizede változatlan volt (a viszonylag gyakran cserélődő miniszterelnökökkel szemben).

Ezt támasztja alá, hogy az 1914 őszi elkövetett esetek között előfordultak olyanok is, amelyek a háborúval járó, anyagi problémák miatti elégedetlenségből

⁴⁸ MNL BML VII.1. IV. 699/1915.

⁴⁹ MNL CsML VII.1. IV. 993/1914.

⁵⁰ AKSENOV, 2017.

⁵¹ MNL CsML VII.1. IV. 1005/1914.

fakadtak. 1914. október közepén Kékesden (Baranya vármegye) például a hadisegéyek kiosztásából adódott konfliktus. Benács Ádám helyi kisbirtokos a „vagyonosabb asszonyoknak” kiosztott segélyek miatt a községi bíró házában panaszkodott, amelyhez a következő szavakat fűzte: „Hunczut és igazságtalan a király is, mert a katonáinak nem tud meleg ruhát adni, arra azonban van pénz, hogy ezen szajhánknak potentot fizessen.”⁵² Az élelmezési problémák és az infláció is felbukkant már a háború első évében elkövetett esetek hátterében. Piros Kázmérné zsérei (Nyitra vármegye) napszámos 1914 októberében a nyitrai törvényszéki fogházban társai előtt a következőt jelentette ki a háborúról folytatott beszélgetés közepette: „Éhség és drágaság van a háború miatt, ha nem volna ez a király, nem lenne háború, szarni az olyan király fejére és orrára, aki a szegényeket éhezni hagyja.”⁵³

A női elkövetők

Ahogy azt a fenti példák is mutatják, a királysértési bűncselekmények egy részét nők követték el. Maureen Healy kutatási arra mutattak rá, hogy Bécsben az ételért sorban álló nők szidták az uralkodót.⁵⁴ Vajon a többnyire falusi esetekből álló mintánkban miképpen jelenik meg a női bűnelkövetés?

Az általunk korábban feltárt háború előtti (1891 és 1913 közötti) eseteknek mindössze 6 százalékában követték el a nők a vizsgált bűncselekményt. Az 1914-es ügyek esetében ez az arány 16 százalékra (15 eset) emelkedett. E növekedést ekkor még inkább az ügyek számának megszorodása okozta, illetve, hogy a szarajevói merénylet és a háború kitörése mind olyan hírek voltak – ellentétben a korábbi aktuálpolitikai eseményekkel –, amelyek az ország teljes lakosságát érintették, amelyeket senki sem tudott figyelmen kívül hagyni, és amelyekről mindenki beszélt. Ezt bizonyítja például, hogy némely vizsgált ügyben (lásd például Schmidt Ignácné fentebb idézett mondatait) női elkövetők kommentálták a háborús eseményeket és szidalmazták az uralkodót alkalmatlansága miatt. Az év végén elkövetett esetek már előrejelzik a bevonulással járó lelki megterhelést, ám ez nyilvánvalóan nem csupán a női vádlottaknál érzékelhető. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy egy szignifikáns különbséget mutathatunk ki a női és férfi elkövetők esetei között. A sértések tartalmukban kevésbé tértek el a férfiak által elkövetett ügyektől, ám azok motivációja és gyakran helyszíne a nők hátsországi helyzetét, s általában a társadalom által nekik tulajdonított szerepet tükrözte. Ahogy az a példák közül is kitűnik, az uralkodó személyét érintő kifakadások többségében magántérben (például az udvaron beszélgetés közben) vagy a munkához kapcsolódó terekben (például a piacon) hangzottak el, ellentétben a férfiakkal, akik számára a véleményalkotás fórumát zömmel a kocsmá jelentette.

Noha a női munkaerőre a háború előtt is támaszkodott a paraszti társadalom, a férfiak hiánya rendkívüli terheket rótt falvak női lakosságára a kemény

⁵² MNL BML VII. 1. 571/1915.

⁵³ Az ítéletből nem derül ki, hogy milyen bűncselekmény miatt került fogházba. (SNA 3912. IV. 694/1914.)

⁵⁴ HEALY, 2004. 305.

mezőgazdasági munkák elvégzése és a családfenntartás következtében.⁵⁵ E nehézségekről és általában a háborúval járó nyomorúságos helyzetről tudósítanak a Hanák Péter által vizsgált népi levelek is.⁵⁶ Az életkörülmények megváltozásának hatását az 1914 utáni évek példáin keresztül észlelhetjük a leginkább. Mindezt jól illusztrálja Krizsnik Antalné esete, aki Zrínyifalván (Zala vármegye) 1916-ban „átkozott császárként” emlegette az uralkodót, amikor a község előljárói kukoricarekvirálás miatt megjelentek a lakásán. Mindezért 80 korona pénzbüntetésre ítélték.⁵⁷ Az ügyek nemcsak a munkában és családban betöltött szerep megváltozására mutatnak rá, amely az alacsonyabb társadalmi státuszú nők számára inkább – Baráth Katalin megállapítása szerint⁵⁸ – bezáruló és nem megnyíló lehetőségeket nyújtott, hanem a háború okozta kiszolgáltatottságra is. Ez utóbbira szemléletes példát nyújt Szobácsi Istvánné mindszei (Csongrád vármegye) háztartásbeli felmentéssel végződő esete, amelyben – a feljelentővel való személyes konfliktus mellett – a fronton harcoló férj távollétében megkísérelt nemi erőszak története is feltűnik.⁵⁹

A háborús nacionalizmus és a királysértések

Az eddig felvázolt esetek egy része mögött feltételezhetően etnikai jellegű konfliktus állt, ezért e problémakört behatóbban is szükséges tanulmányoznunk. Az első világháború idején a társadalom mozgósítása érdekében – a birodalmi logikától eltérően – az Osztrák–Magyar Monarchia a hátszág nagyfokú nemzetiesítésére törekedett (háborús nacionalizmus).⁶⁰ A háborús retorikának fontos elemét képezte a nemzeti különbségtétel, például a szerbek elleni hangulatkeltés (a szerb nép dehumanizálása és kulturális alacsonyabbrendűségének hangsúlyozása a sajtóban), amellyel a háború iránti lelkesedést, egyfajta a támogatói attitűdöt igyekezett kialakítani a propaganda.⁶¹ Fontos szerepet töltöttek be e propagandában az élclapok is, amelyek szélesebb társadalmi rétegekhez is eljutottak.⁶² Ellentétben a szerbekkel, a szlovákság reprezentációja a világháború első évében pozitív irányú volt: a „tót nép” hazafiságát és lojalitását hangsúlyozták a hírlapok. A szlovákok lojalitását azonban a háború előtti évektől eltérően jellemezték. Míg korábban a szlovák anyanyelvű lakosságot a „pánszlávizmus” passzív elszennvedőjeként írták le, addig a háború első időszakában ezen „izgató” eszmének aktívan ellenálló, s elutasító attitűdöt tulajdonítottak nekik.⁶³

A propaganda ellenségképzése, a társadalom felosztása hűségés-áruló kategóriákra és az állami ellenőrzés fokozódása a lakosságra is hatással volt, amely az

⁵⁵ BÖDÖK, 2018. 413–415.

⁵⁶ HANÁK, 1999. 157–198.

⁵⁷ MNL BML VII.1. IV. 508/1916.

⁵⁸ A női bűnelkövetésről a háború alatt: BARÁTH, 2018.

⁵⁹ MNL CsML VII.3. IV. 2519/1916.

⁶⁰ A birodalmiság és a nacionalizmus összefonódásairól a világháború idején: EGRY, 2017.

⁶¹ A szerb ellenségképről a sajtóban lásd: SOMOGYI, 2016. 49–60.

⁶² TAMÁS, 2017. 74–75.

⁶³ VÖRÖS, 2014.

árulók felkutatásában aktív szerepet vállalt. A vizsgált esetek azt sejtetik, hogy egy-egy elejtett szó vagy mondat is gyanút kelthetett, s könnyen vezethetett feljelentéshez. 1914. szeptember 11-én Janik Samu földműves társaival az egyházhelyi (Pozsony vármegye) kocsmában beszélgetve az alábbi monológot adta elő: *„Miért tart a király háborút most s miért nem viselt háborút, amikor a királynét megölték, aki kedvesebb volt neki, mint a trónörökös; minek ez a háború, nem elég, hogy a fiainkat elvitték, még majd fizetnünk is kell. Persze most háborút akartak, minden elő volt készítve s úgy rendezték a hadgyakorlatokat, hogy ürügy legyen a háborúra.”* E szavak után az egyik helyi lakos, aki úgy vélte, hogy Janik társasága az oroszokkal szimpatizál, figyelmeztette őket: ha egy csendőr hallaná a beszélgetésüket bajba kerülnének. Erre a vádlott így válaszolt: *„Az én fiam is ott van a harcztéren, én is el akarok menni harcolni, a poroszok is lutheránusok, én is lutheránus vagyok, de azért az oroszok szá[z]szor kedvesebb előttem, mint a poroszok.”* A vádlottat királlysértés mellett hitfelekezet elleni izgatással is megvádolták, mert azt állította, hogy a zsidók nem harcolnak a fronton, hanem *„irodáknak bujkálnak”*.⁶⁴

Feltételezhetjük tehát, hogy e légkörben elsősorban a nem magyar anyanyelvű lakosok viselkedése adhatott okot a gyanúra. Több szempontból is tanulságos Bliznyák Pál szklabinyai (Turóc vármegye) földműves ügye, aki 1914. december 22-én a Ruttka és Szucsány közti vasútpálya mentén ezt mondta többek hallatára:

*„Ez már borzasztó, amit a magyarok velünk elkövetnek. Elviszik a lovakat és embereket és utoljára semmink sem lesz. Az apósomat is elfogták, pedig nem mondott egyebet csak azt, hogy akasszák fel Ferenc Józsefet és Tisza Istvánt, de a magyarok előtt mondogta, akik feljelentették, pedig igaza volt. Ha magunk fajta tótok előtt mondja, nem lett volna semmi baja. Bár csak jönnének az oroszok, vánkösöket készítenénk nekik.”*⁶⁵

Egy eset alapján nehéz általános tanulságokat levonni, ám az mindenesetre kiderül az inkriminált mondatokból, hogy Bliznyák, aki szlovákként tekintett magára, fenyegetve érezte magát, illetve, hogy saját etnikai/nyelvi közössége szolidárisabb volt a király elleni kifakadásokkal szemben. Felmerül tehát a kérdés, hogy milyen motivációk húzódtak a feljelentések mögött, és hogy vajon ezek miként viszonyultak az etnikai törésvonalhoz?

Az első világháború alatti feljelentéseket eddig magyar forrásanyagok alapján még nem kutatták, ezért leginkább a Lajtán túli területek vonatkozásában kaphatunk képet a feljelentések mechanizmusáról. Ennek az lehet az egyik oka, hogy osztrák oldalon a katonai fennhatóság miatt egy helyre érkeztek be az állampolgári panaszok, míg Magyarországon ezek a helyi, polgári hatóságok kezében maradtak, és aztán a területileg illetékes ügyészségekhez kerültek át. Viszont ügyészégi iratanyagok csak szórványosan maradtak fent ebből az időszakból, amely nehezíti a kutatók feladatát. Az osztrák területekre vonatkozó elemzések azt mutatják, hogy a feljelentések a propagandára adott reakcióként értelmezhetők az állampolgárok részéről. A panaszok mögött gyakran személyes konfliktusok álltak, de kiváló eszközt szolgáltatottak a hazafiság fitogtatására is. Annak érdekében pedig, hogy

⁶⁴ SNA 3912.IV. 626/1914.

⁶⁵ BFL VII.1.d. IV. 9060/1915.

sikeresebb legyen a kimenetele, a feljelentők maguk játszották ki a nemzetiségi kártyát, de valójában etnikai jellegű konfliktusok ritkábban motiválták a bejelentőket.⁶⁶

Az ítéletáblai iratokban csak elvétve találunk utalást a feljelentők személyére és szándékaikra, ám ezekből kiderül, hogy a feljelentés mögött gyakran személyes és munkahelyi konfliktusok álltak. Mándics Mátyás horvát anyanyelvű csongrádi molnárt például, aki – egyéb magyarelles kifakadások mellett – úgy nyilatkozott Ferenc Ferdinándról, hogy „úgy kellett neki”, a beosztottjai jelentették fel és tanúsítottak ellene.⁶⁷

Ellenben sokkal többet árulnak el arról az ügyek, hogy az elkövetők nemzeti hovatartozása hogyan befolyásolta az uralkodóhoz való viszonyulásukat. E kérdésnél óvatosan kell eljárunk, hiszen nem rendelkezünk nyomozati iratokkal vagy tanúvallomásokkal az egyes perekkel kapcsolatban, és ezek hiányában nem tudjuk megszólaltatni az egyes szereplőket.⁶⁸ Azonban az iratokban olvasható, gyakran visszatérő elemek mégis csak hordoznak bizonyos tanulságokat.

Fontos megjegyeznünk, hogy az ítéletekben szórványosan – szinte csak a Szegedi Ítéletáblán tárgyalt pereknél – tüntették fel az elkövetők anyanyelvét, amelyről így nem rendelkezünk pontos képpel. Noha a vádlottak vallását közölték az iratok, az önmagában kevés az esetleges nemzeti hovatartozás feltérképezéséhez. Némi támpontot nyújthat, hogy az 1914-ben a törvényszékek által elítéltek anyanyelvi megoszlásának országos adatait ismerjük.

Anyanyelv	Elítéltek száma	Az 1910-es népszámlálás százalékos aránya (Magyarországon)
Magyar	49 (23,1%)	54,5%
Német	7 (3,3%)	10,4%
Szlovák	37 (17,4%)	10,7%
Román	44 (20,8%)	16,1%
Szerb	46 (21,7%)	3%
Ruszin	18 (8,5%)	2,5%
Horvát	3 (1,4%)	1,1%
Cigány	3(1,4%)	0,6%
Egyéb	5 (2,4%)	1,1%
Összesen	212 (100%)	100%

3. sz. táblázat. A törvényszékek által királlysértés miatt elítéltek országos, anyanyelv szerinti megoszlása

Ezekből az adatokból azt olvashatjuk ki, hogy nagyobb eséllyel kerültek bíróság elé nem magyar anyanyelvű királlysértők, kiváltképpen, ha szerbül beszéltek. E mögött nyilvánvalóan a szerb lakossággal szembeni – a propaganda által is

⁶⁶ SCHEER, 2017.

⁶⁷ MNL CsML VII. 1. IV. 873/1914.

⁶⁸ Az etnicitás és nacionalizmus mindennapi jelenlétének vizsgálatához a két világháború között izgatási ügyek nyomozati és bírósági iratait egyaránt felhasználta például: EGRY, 2012.

elősegített – fokozott gyanú állhatott. Azonban azt a békeévekben a sajtóban hangoztatott túlzó állítást,⁶⁹ hogy a magyarokra nem jellemző e bűncselekmény, – a háború első évét illetően is – árnyalják az ismertetett számok.

Ahogy már fentebb utaltunk rá, Ferenc Ferdinánd meggyilkolásának hírével kapcsolatban az elkövetők közül többen a magyarellenes érzelmeiknek adtak hangot, például Szerbiát vagy a szerb királyt éltetve. Ezek az esetek arra világítanak rá, hogy az uralkodó iránti lojalitás a háborús kontextusban teljesen ellentétes értelmezés kaphatott, hiszen a békeidőkben éppen a dinasztikus hűséget felhasználva adtak hangot a magyarokkal, a magyar nemzettel kapcsolatos ellenérzéseknek: 1892-ben, az uralkodói jubileum alkalmával például újvidéki boltosok a sárga-fekete zászlót tűzték ki boltjaikra.⁷⁰

Viszont az ügyek nagyobb részében mindennapi, banálisnak tűnő helyzetekben fogalmazódtak meg a nemzeti hovatartozással összefüggő vélemények az uralkodóról és családjáról, amelyeknek hátterében jórészt nem konfliktusos szituáció állt. Király Józsefné például, aki az iratok szerint szerb anyanyelvű volt, de a férje magyar, 1914. augusztus 2-án Péterrévén (Bács-Bodrog vármegye), a padon ülve a háborúról beszélgetett Winter Emilnével és Horvát Mihálynéval: *„Bolondok vagytok ti magyarok, amiért háborút viseltek a szerbek ellen. Bolond a királyotok is. Ti a völgyekbe mentek, a szerbek pedig a hegyekről lelőnek mindenkit. Akkor azután megbaszhatjátok a királyotokat, az meg titeket.”*⁷¹

Klokity Damjanné pere szintén szemléletes példát nyújt arra, hogy miképpen jelent meg a vegyes etnikumú közösségekben a háborús helyzettel járó nacionalizmus. Az újvidéki piaci kereskedő („csirkekofo”) 1914 szeptemberében a piacon a háborús hírekről beszélgetett Okos Bélánéval, aki annak örvendezett, hogy a magyarok megverték a szerbeket és az utóbbiakat „királygyilkosoknak” nevezte. A vita közben a vádlott a következőt említette: *„A szerb király elvette az atyja kurváját és azt használja, a miénk pedig elvette a cselédjét és azt baszta.”* Majd hozzátette, hogy Szerbiában jobb a megélhetés, mert bárhol lehet legeltetni és adót sem kell fizetni. Az adófizetés más kontextusban is felbukkant az ügyekben.⁷² Dzsambasz Istvánné bátaszéki (Tolna vármegye) háztartásbeli 1914 szeptemberében, arra hírré – a tanúk szerint örvendezve – reagálva, hogy a szerbek betörték a Szerémségbe, így nyilatkozott: *„Megmondom a királytoknak is, szarom a pofájára, meg a szájába annak is, legalább ha bejönnek a szerbek, neki nem kell adósságot fizetni.”* Ugyanő október elején mezei munkára menet azt fejtegette: *„[A] mi királyunk nem tud úgy háborút viselni, mint az orosz cár, mert annak még nem volt háborúja, az orosz cárnak már volt.”*⁷³

Hasonló motívumokat találunk a pozsonyi és budapesti ítéletábrán tárgyalt ügyekben is, ahol az egyes – vélhetően szlovák anyanyelvű – vádlottak az oroszoktól vártak védelmet és jobb életkörülményeket. Pokluda István napszámos két ízben (1914. július végén és augusztus elején) is arról nyilatkozott, hogy a magyar király alatt az „uraknak” van vagyona, a „por népnek” pedig nincs, de ezen változtat

⁶⁹ *Budapesti Hírlap*, 1885. február 8.

⁷⁰ VARGA, 2017. 10.

⁷¹ MNL BML VII.1. VI. 675/1914.

⁷² MNL CsML VII.1. VI. 948/1914.

⁷³ MNL BML VII.1. IV. 585/1914.

majd az, hogy az oroszok kiverik a magyarokat, mert akkor jobb világ lesz.⁷⁴ Egy másik ügyben Durik János szklabinjai (Turóc vármegye) földműves a kocsmában 1914. november 13-án az alábbi módon fakadt ki: „Az öreg Ferenc Józsefet, Tiszát, a nemeseket és a zsidókat agyon kellene lőni.” Amikor pedig figyelmeztette a környezete, hogy nem szabad ilyesmiket mondani, így reagált: „Én nem félek 100 csendőrtől sem, mert majd jönnek az oroszok, akiket az Isten segítsen, azok rendet csinálnak, azok jó emberek, még vánkost is adnak a fejünk alá.”⁷⁵

A vizsgált példák esetében ugyan érzékelhető a magyarellenes agitáció nyoma, ám az orosz vagy szerb fennhatóság iránti vágyakozás, illetve az uralkodó azzal összefüggésben álló negatív megítélése véleményünk szerint inkább az elkövetők társadalmi helyzetéből fakadhatott és nem feltétlenül a nemzeti elköteleződésükből. Viszont úgy véljük, hogy e jelenséget a háború okozta válsághelyzet idézte elő. Egyrészt csupán a balkáni háborúk idején elkövetett királlysértésekben találunk hasonló megnyilatkozásokat, korábbról nem rendelkezünk efféle ügyekkel. Másrészt a világháború idején Lemberg egyes részein a parasztság körében úgyszintén elterjedt az a nézet, hogy az orosz cár felszabadítja őket és elűzi „az urakat és a zsidókat”.⁷⁶

A sajtó rendszeresen tudósított a törvényszéki rovatban a királlysértési esetekről. A lapok – a háborút megelőző időszakhoz hasonlóan – gyakorta kiemelték, ha az elkövető nem magyar anyanyelvű állampolgár volt, amellyel erősíteni kívánták azt a képet, hogy a magyarok feltétlenül lojálisak az uralkodójukhoz.⁷⁷ Mark Cornwall a háború alatt Ausztriában indított cseh és szerb felségssértési ügyek elemzése során – többek között – arra a következtetésre jutott, hogy a perek egyik célja – az árulók felmutatásával – a háború jogosságának igazolása volt.⁷⁸ Felmerülhet tehát a kérdés, hogy vajon a vizsgált eseteket milyen keretben értelmezték-a bíróságok?

A bírósági ítélekezésről általában elmondható, hogy a bíróságok tág mozgástérrel rendelkeztek annak megítélésében, hogy mely megnyilvánulás számít sértőnek, ugyanis ezt a törvény nem határozta meg. Ugyanakkor az ítélekezési gyakorlat során e tekintetben kialakult néhány irányelv, például, hogy a sértésnek nem kellett szándékosnak vagy gyalázó jellegűnek lennie, a király iránti köteles tisztelet csökkenésének bármilyen formáját (a jelképes magatartásokat is) büntetendőnek ítélték.⁷⁹

A háborús állapot súlyosbító körülményként rendszerint felbukkan az ítéletekben, amelyek kiemelik, hogy ezekben az időkben még inkább fontos az összhang a király és nemzete között. Ugyanakkor a háborús helyzetet már ritkábban kötötték össze a nemzetiségi kérdéssel. Az egyik ilyen kivétel Wlassits István királlysértéssel és nemzetiségi izgatással is vádolt budapesti cipészsegéd ügye volt. Wlassits 1914 szeptemberében egy Kolosy téri kocsmában „Abczug Ferecz József” felkiáltással illette

⁷⁴ SNA 3912. IV. 634/1914.

⁷⁵ BFL VII. 1.d. IV. 6624/1915.

⁷⁶ MICK, 2015. 18.

⁷⁷ Lásd például *A fecsegő drótostót* című cikket egy Satának József nevű babócsai elkövetőről. (*Pécsi Napló*, 1914. szeptember 19. 4.) A *Királlysértő tótok* című írásban azt olvashatjuk, hogy két szlovák személyt, akik a vonaton hazafelé tartva követtek el állítólag királlysértést és szlovák nótákat is énekeltek, az utazóközönség majdnem megverte. (*Váci Hírlap*, 1914. augusztus 5. 3.)

⁷⁸ CORNWALL, 2015.

⁷⁹ *Büntetőjogi döntvénytár*, 1907. 300–301.

a királyt, majd egy olyan dalt énekelt, amelynek a refrénjében szerepelt az, hogy „Éljen Szerbia! Abczug Ausztria!”. A per ítéletében az indoklásnál a következőt olvashatjuk:

„A vádlott büntetlen előéletét a jelen cselekmény elbírálásánál nem lehetett enyhítő körülmény gyanánt figyelembe venni, mert a királlysértés és izgatás oly bűncselekmények, amelyek békés időben szórványosan fordulnak csak elő, s csupán a háborús állapot az, amely a magyar nemzettel szemben titkon gyűlöletet tápláló egyénből kiváltja azt az indulat szikrát, mely őt a cselekmény elkövetésére ösztökéli.”

Wlassits esetében „pánszlávizmusát” is súlyosbító körülményként értékelték.⁸⁰ A pánszlávizmus mint súlyosbító körülmény azonban csak ritkán tűnt fel olyan ügyben, amelyben nem szerepelt vádként az izgatás bűncselekményének elkövetése. Megfigyelhető, hogy e kifejezés szerepeltetése a Budapesti és a Pozsonyi Ítéltáblai iratokban jellemző, amelyek alá szlovák többségű területek törvényszékei is tartoztak. A pánszláv, pánszlávizmus kifejezéseket a békeidőszakban gyakorta használta a sajtó, a hatóságok és a kormány is a szlovákság vonatkozásában, és tágan értelmezték, hogy milyen magatartás tartozott a fogalom alá.⁸¹

Elsősorban a vizsgált mintában kisebb számban szereplő, magasabb műveltségű és értelmiségi foglalkozású egyének ügyei között találunk a „pánszlávizmus-sal” összefüggésbe hozott bűnelkövetést. Fundárek István teológiahallgatóról, aki a nagybiccsei kocsmában a Szerbiának küldött ultimátumot bírálta, a tanúk állították azt, hogy külföldi tartózkodása során a *Slovenský denník* című szlovák lapot olvasta, amely felerősítette „szláv érzelmét”.⁸² Ám nem csupán ilyen körülmények következtében kerülhetett a pánszláv kategóriába egy-egy vádlott. A már korábban idézett, a köztársaságot hirdető Vydarény Istvánné ítéletében olvashatjuk a súlyosbító körülmények között a jelzőt azzal a kiegészítéssel, hogy „a társadalmi békére veszélyes a magatartása”.⁸³ A verbói (Nyitra vármegye) háziasszony esetében valószínűsíthetjük, hogy az amerikai politikai rendszer példaként emlegetése mögött nemcsak a vádlott politikai tájékozottsága állhatott, hanem a tengerentúlra kíváncsori dorkokkal való esetleges összeköttetés is.

E néhány „pánszláv” vádlottól eltekintve tehát az körvonalazódik az indoklások alapján, hogy a nem magyar anyanyelvű elkövetők ügyeinek nem feltétlenül a nemzeti hovatartozás volt az elsődleges értelmezési kerete. A szankciókat illetően sem észleltünk ilyen irányú különbségeket, attól eltekintve, hogy a legmagasabb szabadságvesztés-büntetéseket azokra a vádlottakra szabták ki a vizsgált mintában, akiket izgatás vétségében is bűnösnek találtak. Viszont az, hogy a békeévekben megítélt büntetéseknél keményebben sújtották e bűnelkövetést, jól illusztrálja, hogy a hatalom már a háború kezdetétől fogva a király iránti tisztelet és hűség normájának fokozatosabb betartását várta el az állampolgároktól, függetlenül azok nemzeti hovatartozásától.

⁸⁰ BFL VII. 1.d. IV. 4048/1915.

⁸¹ Például pánszlávizmusnak minősítették azt is, hogy 1899-ben Nyitra megyében a parasztság soraiba tartozó lakosok kérvényt nyújtottak be azért, hogy a határozatokat szlovák nyelven kézbesítsék nekik. (Vörös, 2017.)

⁸² SNA 3912. 596/1914.

⁸³ SNA 3912. 597/1914.

Az ítéletek a főbüntetés szerint	Budapesti Királyi Törvényszék és Ítéletábla	Pécsi Királyi Törvényszék és Ítéletábla	Pozsonyi Királyi Törvényszék és Ítéletábla	Szegedi Királyi Törvényszék és Ítéletábla	Összesen
1 hónapnál kevesebb fogház	1	2	-	1	4
1-5 hónap fogház	5	10	8	15	38
6-12 hónap fogház	3	1	10	8	22
1 év feletti fogház vagy börtön	2	1	1	1	5
Felmentés	1	7	2	12	22
Összesen	12	21	21	37	91

4. sz. táblázat. A szabadságvesztés-büntetések időtartama a törvényszéki és ítéletáblai ítéletek szerint a vizsgált esetekben⁸⁴

Összegzés

Az előszóban elkövetett királysértési és a királyi ház tagjainak megsértése miatt indult büntetőügyek tanulmányozásán keresztül egy kriminalizált, zömmel a parasztság és a vidéki kisiparos és kiskereskedői rétegekből kikerülő csoporton keresztül Ferenc József megítélésének és a vele kapcsolatos társadalmi attitűdnek egy szegmensét ismerhettük meg a háború első évében. A királysértőnek ítélt mondatokban a szarajevói merénylettel és a háború kitörésével kapcsolatos sajátos értelmezések, szóbeszéddek és álhírek rajzolódtak ki, amelyeknek háttérében félelem, tájékozatlanság és bizonytalanság állhatott. E komplex kép alátámasztja azon vélekedéseket, hogy a vidéki, alsóbb társadalmi rétegekhez tartozó lakosok nem fogadták teljes lelkesedéssel a háborút. A különféle híresztelések, az uralkodót és családját érintő kifakadások egyfelől az események bizonytalan kimenetele és a mozgósítás okozta feszültség csökkentését és a felelősök keresését szolgálták. Ez utóbbi mutatja Tisza István, az „urak” és a zsidóság említése is az feltárt esetekben.

Másfelől az esetek – az előbbivel szoros összefüggésben – rávilágítanak arra, hogy e válsághelyzetben a hatóságokat és az állam képviselőit korábban is bizalmatlansággal kezelő, szegényparaszti sorból származó, gyakran nem magyar anyanyelvű állampolgárok bizalma ekkor már az uralkodó iránt is csökkenhetett. E folyamat pedig feltételezhetően erősödő tendenciát mutatott a háború hátralévő éveiben, amit jelezhet a királysértési ügyek magasabb száma is 1915-ben. Más kutatói véleményekhez⁸⁵ hasonlóan úgy gondoljuk, hogy az állampolgári lojalitás, amelyhez a királyhűség is hozzátartozott, ekkor rendülhetett meg igazán azáltal,

⁸⁴ Az ítéletáblai ítéletek egy része értelemszerűen a törvényszék által kiszabott büntetést hagyta jóvá (vagyis elutasította a fellebbezést), ezért tüntettük fel a táblázatban a törvényszéket is.

⁸⁵ DUDEKOVÁ, 2017.

hogy a bizalmatlanság elégedetlenségbe vagy akár tiltakozásba fordult át. E tézis bizonyításához mindenképpen szükséges lesz a későbbiekben a további évek pereit áttekinteni. A kutatás időbeli és tematikus (más politikai bűncselekmények, tiltakozások) kibővítésének eredményei pedig arra is rámutathatnak majd, hogy a Ferenc József iránti lojalitásnak, a Monarchia egyik fő kohéziós erejének csökkenése vagy a hatóságokhoz fűződő attitűd miként hatott az államhatalom legitimitációjára a Monarchia magyarországi felében.

Fontos hangsúlyoznunk, hogy a király és a dinasztia tekintélyének erodálódásához – a fentiek mellett – egyéb tényezők is hozzájárulhattak, így például a társadalmi normák változásai vagy az apai tekintély csorbulása a családokban, noha ez 1914-ben és egyáltalán a falusi közösségekben csak korlátozottan jelent meg.⁸⁶ Úgy véljük, hogy a hátszágban is markánsan jelenlévő fizikai erőszak,⁸⁷ különösen az etnikai jellegű atrocitások, ugyancsak hatással lehetettek az uralkodóval kapcsolatos attitűdre: Ferenc József „jó atya” és a népeit egyenlően szerető uralkodói képéhez ugyanis hozzátartozott egyfajta védelmező szerepelvárás. E megállapítást főként a szerb anyanyelvű lakosság esetében tartjuk érvényesnek. Az inkriminált mondatokban – a szlovák elkövetők esetében is – gyakran felbukkanó, az oroszokra és az orosz cásra tett utalások zömmel inkább a társadalmi helyzetből fakadó elkeseredettséggel magyarázhatók. Ugyanakkor a szerb elkövetők sértőnek ítélt szavaiából kiolvasható egyfajta mentális szinten értendő „kivonulás”, eltávolodás (Ferenc József a „ti királyotok” hivatkozás, I. Péter éltetése), amely mögött valóban kitapintható az etnikai törésvonal. Ez pedig arra világít rá, hogy a háborús nacionalizmus és azzal járó ellenségképzés kétélű fegyver volt: a társadalom mozgósítása mellett kiválthatta az addig politikailag passzív, nemzeti szempontból esetleg közömbös réteg elköteleződését, amely esetleg valóban illojális magatartást vonhatott maga után. Hozzá kell tennünk, hogy arra az összetett kérdésre, hogy miképpen jelent meg a hátszág mindennapjaiban a nacionalizmus, a nemzetiség elleni gyűlöletre izgatás bűneseteinek vizsgálatán keresztül mutathatunk rá igazán.

A háborús nacionalizmus elsősorban az ellenségképzésből fakadó gyanús légkör és a feljelentések kapcsán érhető tetten a vizsgált mintában. A felségsértési perekkel szemben e királlysértési eseteket kevésbé lehetett felhasználni propagandacélokra. Ezzel összefüggésben láthattuk, hogy a bíróság sem feltétlenül helyezte el nemzeti kontextusban, noha egyébként sok esetben valóban volt összefüggés az elkövetők nemzeti hovatartozása és az elhangzott, sértőnek ítélt mondatok között.

Végül kitekintésként érdemes megjegyeznünk, hogy a két világháború közötti kormányzósértési perek számos tekintetben hasonló jelenségre világítanak rá, mint a királlysértési ügyek. Különösen figyelemreméltó, hogy az 1941–1944 közötti, Bácskában elkövetett esetekben a bűnelkövetés hasonló okait (nemzetiségi konfliktus, társadalmi elégedetlenség stb.) olvashatjuk ki.⁸⁸ Ebből arra következtethetünk,

⁸⁶ E családokban bekövetkezett változásokról a szlovák többségű megyék vonatkozásában lásd bővebben: DUDEKOVÁ, 2015. 311–332.

⁸⁷ A civileket érintő erőszakról lásd bővebben: AUDOIN-ROUZEAU-BECKER, 2006. 45–51.

⁸⁸ A tanulmányból kiderül, hogy a kormányzósértési perek száma a vizsgált területen a háborús időszak elején szintén megemelkedett, illetve, hogy a háborús állapottal járó társadalmi problémákat Horthy Miklós személyével kapcsolták össze az elkövetők. Emellett az ügyekben hasonlóképpen megjelent a gyanakvás és az ellenségkeresés. (CSÓKE, 2020.)

hogy történelmi korszaktól függetlenül általános tanulságokat is levonhatunk arra nézve, hogy az állampolgárok miképpen viszonyulnak a politikai tekintélyhez válsághelyzetek idején.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Levéltári források

- BFL** **Budapest Főváros Levéltára**
VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Budapesti Királyi Ítéltábla iratai
- MNL BML** **Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára**
VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Pécsi Királyi Ítéltábla iratai
- MNL CsML** **Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára**
VII.1. A jogszolgáltatás területi szervei, Szegedi Királyi Ítéltábla iratai
- SNA** **Slovenský Národný Archív**
3912. Bratislavská súdna tabuľa v Bratislave

Szakirodalom

AKSENOV

- 2017 AKSENOV, Vladislav Benovich: The War and the Regime in Peasant Popular Consciousness, 1914–1917. *Russian Studies in History*, (2017) 2. sz. 126–140.

AUDOIN-ROUZEAU-BECKER

- 2006 AUDOIN-ROUZEAU, Stéphane – BECKER, Annette: 1914–1918, *Az újraírt háború*. Budapest, L' Harmattan Kiadó, 2006.

ANGYAL

- 1930 ANGYAL Pál: *Felségsértés, királlysértés, hűtlenség, lázadás, hatóságok büntetőjogi védelme*. Budapest, Athenaeum, 1930.

BALOGH

- 1965 BALOGH István: A paraszti művelődés. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848–1914. II. kötet*. Szerk.: SZABÓ István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 487–564.

BARÁTH

- 2018 BARÁTH Katalin: Súlyosbító körülmények. Női vádlottak az első világháború hátszagi büntetőbírósága előtt. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, (2018) 71. sz. 69–86.

BÁRD

- 1917 BÁRD József: A politikai bűntett. *Jogtudományi Közlöny*, (1917) 32. sz. 285–288.

BARNA

- 2015 BARNA Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására.* Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2015.

BIHARI

- 2008 BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátszágban.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
2014 Bihari Péter: *1914 – A nagy háború száz éve.* Budapest, Kalligram, 2014.

BÖDÖK

- 2018 BÖDÖK Gergely: „A munka frontján” A nők változó társadalmi szerepe a Nagy Háború hátszágában. In: *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására.* Szerk.: GLÄSSER Norbert – MÓD László. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2018. 409–419.

Büntetőjogi döntvénytár

- 1907 *Büntetőjogi döntvénytár, I–XXVII.* Szerk.: BALOGH Jenő. Budapest, Franklin Társulat, 1907.

CORNWALL

- 1992 CORNWALL, Mark: News, Rumour and the Control of Information in Austria-Hungary, 1914–1918. *History*, (1992) 77. 50–63.
2015 CORNWALL, Mark: Traitors and the meaning of treason in Austria-Hungary’s Great War. *Transactions of the Royal Historical Society (Sixth Series)*, (2015) 25. sz. 113–134.

CZECH

- 2010 CZECH, Philip: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph.* Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2010.

CSÓKE

- 2020 CSÓKE Márk: „Minek ültetnek olyan buta embert az ország élére, mint Horthy, aki nem tudja az országot kormányozni.” Kormányzósértési perek a Bácskában (1941–1944). *Aetas Történettudományi Folyóirat*, 35. (2020) 4. sz. 98–115.

DAVIS

- 2003 DAVIS, Belinda J.: *Home Fires Burning: Food, Politics, and Everyday Life in World War I Berlin.* Chapel Hill, NC, University of North Carolina Press, 2003.

DRÓCSA

- 2019 DRÓCSA Izabella: Határ királysértés és az izgatás között. A király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény anyagi és eljárásjogi elemzése. *Iustum Aequum Salutare*, XV. (2019) 2. sz. 117–137.

DUDEKOVÁ

- 2015 DUDEKOVÁ, Gabriela: Család és túlélési stratégiák az I. világháborúban. *Világtörténet*, 5. (37.) (2015) 2. sz. 311–332.

2017 DUDEKOVÁ, Gabriela: The Silent Majority: Attitudes of Non-prominent Citizens at the Beginning of the Great War in the Territory of Today's Slovakia. *Revue des études slaves*, (2017) 4. sz. <https://doi.org/10.4000/res.1341>

EGRY

2012 EGRY Gábor: A megértés határán. Nemzetiség és mindennapok a két világháború közti Háromszéken. *Limes*, 25. (2012) 2. sz. 29–50.

2017 EGRY Gábor: Háborús nacionalizmusok, versengő imperializmusok. In: *1916 a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról*. Szerk.: EGRY Gábor – KABA Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017. 49–62.

FARKAS

2013 FARKAS János: *Bakanapló, 1881–1918*. Budapest, Pytheas, 2013.

GERŐ

1988 GERŐ András: *Ferenc József a magyarok királya*. Zalaegerszeg, Novotrade Rt., 1988.

GYÁNI

2017 GYÁNI Gábor: Augusztus és október között félúton. In: *1916 a fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról*. Szerk.: EGRY Gábor – KABA Eszter. Budapest, Napvilág Kiadó 2017. 13–25.

HAJDU

2014 HAJDU Tibor: 1914: A magyar közvélemény alakulása a hadüzenet előtt és után. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 3. sz. 611–627.

HANÁK

1999 HANÁK Péter: Népi levelek az első világháborúból. In: Uő.: *A Kert és a Műhely*. Budapest, Balassi, 1999. 157–198.

HEALY

2004 HEALY, Maureen: *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire. Total War and Everyday Life in World War I*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

JUDSON

2016 JUDSON, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2016.

KISS

1959 KISS Jenő: Az agrárszocialista olvasóköri történetéből (1867–1914). *Magyar Könyvszemle*, 75. (1959) 2. sz. 180–193.

KÓSA

1980 KÓSA László: *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete*. Budapest, Móra, 1980.

LANDGRAF

- 2005 LANDGRAF Ildikó: Megtorló császár – megtévesztett király. Ferenc József alakja a magyar hagyományban. In: *Mindenes gyűjtemény, I. kötet. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*. Szerk.: CSÖRSZ Rumen István. Budapest, ELTE Folklore Tanszék, 2005. 127–140.
- 2011 LANDGRAF Ildikó: „Ferenc Jóska – még én is annak a katonája vótam.” Ferenc József-folklór, Rudolf-mondák és az I. világháború. In: *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. Szerk.: SZOLECZKY Emese – ZÁVODI Szilvia. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2011. 105–112.
- 2016 LANDGRAF Ildikó: „Király, pásztor és nyáj egy legyen!” Az uralkodócsalád reprezentációja az 1867–1918 közötti magyar populáris olvasmányokban és hatásuk a szóbeli hagyományokra. In: *„A királyhűség jól bevált útján...” Rendi és nemzeti kötdések szimbolikus változásai 1867 és 1918 között*. Szerk.: GLÄSSER Norbert – ZIMA András. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2016. 23–36.

Magyar Statisztikai Évkönyv

- 1883–1891 Országos Magyar Statisztikai Statisztikai Hivatal: *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1880–1889. 12–19. évf.* Budapest, 1883–1891.

Magyar Statisztikai Évkönyv

- 1894–1916 Magyar Központi Statisztikai Hivatal: *Magyar Statisztikai Évkönyv*. (Új folyam) 1893–1914. I–XXII. évf. Budapest, Athaeneum, 1894–1916.

MICK

- 2006 MICK, Christopher: *Lemberg, Lwow, and Lviv 1914–1947: Violence and Ethnicity in a Contested City*. West Lafayette, IN, Purdue University Press, 2006.

OSTERKAMP–SCHULZE WESSEL

- 2017 OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin: Exploring Loyalty. In: *Exploring Loyalty*. Eds.: OSTERKAMP, Jana – SCHULZE WESSEL, Martin. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.

PAPP

- 2014 PAPP István: A háború mint tapasztalat A hátország ábrázolása Veres Péter Számadás című visszaemlékezésében. *Hitel*, 27. (2014) 3. sz. 63–81.

POLLMANN

- 2018 POLLMANN Ferenc: Ferenc József és az első világháború. In: *A véreskező kamasztól Ferenc Jóskaig. I. Ferenc József és a magyarok*. Szerk.: FÓNAGY Zoltán. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018. 221–233.

SCHEER

- 2017 SCHEER, Tamara: Denunciation and the decline of the Habsburg home front during the First World War. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 24. (2017) 2. sz. 214–228.

SOMOGYI

- 2016 SOMOGYI László: Szerb ellenségkép Magyarországon az első világháború alatt a sajtó tükrében. In: *Jel-Kép*, (2016) 1. sz. 49–60.

SZABÓ

- 2015 SZABÓ Dániel: Ferenc József a ceglédi nótában. 1914. július vége – augusztus eleje Magyarországon In: *Emlékezés egy nyár-éjszakára. Interdiszciplináris tanulmányok 1914 mikrotörténelméről*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 273–285.

SZENTI

- 1988 SZENTI Tibor: *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból*. Budapest, Magvető, 1988.

TAMÁS

- 2017 TAMÁS Ágnes: *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig*. Budapest, Kalligram, 2017.

TARNAI

- 1917 TARNAI János: *A politikai bűntett*. Pécs, Wessely és Horváth Ny., 1917.

TURBUCZ

- 2016 TURBUCZ Dávid: „Ferenc Jóska azt üzenté” Uralkodói születés- és névnapok az I. világháború alatt. *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 4. sz. 603–614.

VARGA

- 2017 VARGA Bálint: Egy össze nem álló kép mozaikjai Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja. *Aetas Történettudományi Folyóirat*, 32. (2017) 4. sz. 5–20.

VERHEY

- 2004 VERHEY, Jeffrey: *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany*. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

VÖRÖS

- 2014 VÖRÖS László: „A leghazafiasabb magyarok” vagy „egy szabad nemzet”? A szlovákok szociális reprezentációi a magyar sajtóban 1914–1918 között. *KOR/RIDOR*, (2014) 3. sz. 25–60.
- 2017 VÖRÖS László: „Veszedelmes panszlávok” A magyar uralkodó elit képe a szlovák mozdalomról a 19–20. század fordulóján In: *Párhuzamos nemzetépítés, konfliktusos együttélés: Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Szerk.: SZARKA László. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2017. 159–192.